

ЄВГЕНІЙ (БУЛГАРИС) ЯК ПЕРШИЙ АРХІЄРЕЙ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ І ХЕРСОНЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

У статті розглядається формування та розвиток наукових інтересів Євгенія (Булгаріса). Аналізується його діяльність на чолі новоутвореної Слов'янської і Херсонської єпархії. Досліджено роль архієпископа в заснуванні Полтавської духовної семінарії.

Ключові слова: архієпископ, Євгеній (Булгаріс), православна церква, єпархія, семінарія, наука, освіта.

В статье рассматривается формирование и развитие научных интересов Евгения (Булгариса). Анализируются его деятельность во главе новообразованной Славянской и Херсонской епархии. Исследована роль архиепископа в учреждении Полтавской духовной семинарии.

Ключевые слова: архиепископ, Евгений (Булгарис), православная церковь, епархия, семинария, наука, образование.

In article formation and development of scientific interests Evgeny (Bulgaris) is considered. Are analyzed his adjective activity at the head of a adjective Slavic and Kherson diocese. The role of the archbishop in establishment of the Poltava theological seminary is investigated.

Key words: archbishop, Evgeny (Bulgaris), orthodox church, diocese, seminary, science, education.

Постать архієпископа Євгенія (Булгаріса) має безпосереднє відношення до становлення Слов'янської і Херсонської єпархії. Згідно з наказом російської імператриці Катерини II він став її першим архієреєм. Хоча Євгеній без особливого бажання і незначний час перебував на чолі єпархії, він був біля витоків її розбудови. Одним із найбільших досягнень архієпископа стало утворення першої духовної семінарії у південному краї.

Попри це, дослідження діяльності архієпископа не знайшло належного висвітлення в історичній літературі. Найбільш значущою є історіографія дореволюційного періоду, яка здебільшого представлена працями церковних істориків. Одна із них, що присвячена утворенню та розвитку Слов'янської і Херсонської єпархії, була опублікована в «Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии» В. Бідновим [1]. Він стверджував, що віднайдена та передрукована ним робота належить Катеринославському протоієрею, ректору місцевої семінарії І. Башинському, який на основі архівних матеріалів реконструював початковий етап розвитку єпархії та навів деякі дані про її перших архіпастирів. Праці М. Неводчикова [2] та В. Скворцова [3] стали логічним продовженням розгляду діяльності Слов'янського і Херсонського архієпископа Євгенія (Булгаріса). Значна увага приділена не лише його внеску в процес розбудови єпархії, але й в заснування першої в південному

регіоні духовної семінарії. Питання розвитку духовної освіти в південноукраїнській єпархії та роль у цьому процесі Євгенія (Булгаріса) торкався у своїй роботі А. Стадницький [4]. Із сучасних істориків діяльність архієпископа побічно розглядали у своїх дослідженнях з історії церкви на півдні України О. Тригуб [5, с. 43-45, 195-197] та І. Лиман [6, с. 118-120].

У цілому зазначена проблема вивчена недостатньо. Відсутність спеціального монографічного дослідження зумовлює актуальність зазначеної теми.

Мета поданої публікації полягає в дослідженні основних напрямів діяльності архієпископа Євгенія (Булгаріса) та його внеску в розвиток духовної освіти у Слов'янській і Херсонській єпархії.

Першим архієпископом, призначеним Катериною II до новоутвореної Новоросійської та Азовської губерній став грек Євгеній (Булгаріс), який перебував на чолі Полтавської кафедри впродовж 1775-1779 рр. [7]. До планів уряду входило не лише впорядкування церковно-релігійного життя в південному регіоні імперії, але й прискорення його заселення та економічного освоєння. Важлива роль у цьому процесі відводилась грецьким переселенцям, а тому призначення грека на чолі єпархії мало сприяти переселенню греків на новоприєднані до Росії землі.

Євгеній (Булгаріс) відзначався високим рівнем освіти, любов'ю до науки, а тому пріоритетного значення надавав науково-релігійній діяльності. Початкову освіту Євгеній отримав на своїй батьківщині – на острові Корфу. Після здобуття вищої освіти в Італії, повернувся до Греції, де певний час працював ректором і викладачем училищ [8, с. 228-234]. Науковою діяльністю він почав займатися в Німеччині, куди змушений був виїхати в 1763 р., тікаючи від інтриг і підступних умислів. Поселившись у Лейпцигу, де знаходилась невелика старовинна православна церква і університет, він почав вивчати західні науки, в тому числі філософію і математику. Там він видав підручники з логіки і математики, перекладену ним на новогрецьку мову книгу Вольтера «Опыт о несогласии церквей в Польше», долучивши до неї власні роздуми про віротерпимість. О. С. Стурдза писав, що Євгеній винайшов нове поняття – терпимість духовна. У 1765 р. Євгеній опублікував у Амстердамі свою працю «Православное исповедание или изложение веры православной апостольской церкви», яка отримала значний резонанс у країнах Європи.

Сім років напруженої наукової роботи зробили його ім'я відомим у Німеччині та в Росії. Катерина II через свого єгермейстера Нарішкіна доручила йому переклад «Наказа комиссии о сочинении проекта нового уложения» з французької на новогрецьку мову. Євгеній добросовісно виконав доручення і на запрошення імператриці в 1771 р. переїхав до Росії, де став спочатку вченим бібліотекарем. Хоча в цей період його здебільшого цікавило заняття поезією, він переклав «Духовний регламент» з латинської на елліно-грецьку мову, щоб краще познайомитись з російськими законами і обрядами [9, с. 362-363, 365-366, 376].

Після відкриття Слов'янської і Херсонської єпархії Євгенію запропоновано стати її архієреєм, але він довго відмовлявся від єпископства, мотивуючи відсутністю належного досвіду. Йому було майже 60 років і він мав досвід лише викладача в училищі та науковця. Його лякала перспектива нового сану в незнайомому краї серед багатонаціонального і поліконфесійного населення, мову якого він розумів досить погано. Проте за наказом імператриці він 30 серпня 1775 р. був висвячений в ієромонахи, а 9 вересня призначений архієпископом новоутвореної єпархії [9, с. 373-374].

Євгеній довго зволікав із переїздом до Полтави, де знаходилась єпископська кафедра. Лише 5 жовтня 1776 р. він залишив Москву і відбув, відповідно до указу Св. Синоду, до Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря. Для ведення справ російською мовою, якою архієпископ майже не володів, виділявся адміністратор із знанням російської, грецької і латини.

Цілком ймовірно, що у Євгенія було певне бачення розбудови ввіреної йому єпархії. Проте перші його кроки було досить обережними і попередньо узгоджувалися з Синодом. У 1776 р.

архієпископ створив у Полтаві Слов'янську духовну консисторію і шість протопопій на території Новоросійської губернії, які пізніше були перейменовані в духовні правління. Через рік в Азовській губернії було створено п'ять духовних правлень [5, с. 44]. І. Лиман звертає увагу на той факт, що в ролі ініціатора цієї трансформації виступило світське керівництво зазначених губерній, яке звернулося до Синоду з пропозицією щодо конфігурації мережі правлень [6, с. 118-119]. Це ще раз свідчить про те, що провідна увага уряду приділялась територіально-адміністративному устрою південного краю, від якого залежала церковно-адміністративні перетворення.

Найбільшим досягненням Євгенія (Булгаріса) на чолі Слов'янської і Херсонської єпархії стало заснування першої в регіоні духовної семінарії. Посівши Полтавську кафедру, він відразу зіткнувся з проблемою дефіциту духовних кадрів із відповідною до сану освітою. Значна частина дяконів і священників новоутвореної єпархії ледве могла написати своє ім'я і прізвище. Ситуація ускладнювалась відсутністю єпархіальних шкіл у південному краї. Вирішення цієї проблеми Євгеній вбачав у створенні духовної семінарії при архієрейській кафедрі. У січні 1777 р. він наказав своєму адміністраторові архимандриту Феоктисту створити при Полтавському Хрестовоздвиженському монастирі невелику школу для 10 архієрейських співочих хлопчиків, які вміли читати і писати. Їх мали навчати латинській мові, катехізису, арифметиці, історії і географії. Ця школа стала прообразом майбутньої семінарії, клопотання про відкриття якої Євгеній порушив перед Св. Синодом. У лютому архієпископ представив до Св. Синоду доповідну записку, де обґрунтував необхідність заснування єпархіальної семінарії і розпочав пошуки можливостей для реалізації свого задуму. Граф К. Г. Розумовський, у відповідь на його прохання, подарував семінарії один із своїх будинків, що знаходився неподалік від Преображенської церкви і був єдиним придатним варіантом для майбутнього навчального закладу [10, с. 401-402].

Не дочекавшись дозволу Св. Синоду, Євгеній 27 листопада 1778 р. благословив відкриття тимчасового училища у відремонтованому будинку, подарованому графом. Архієпископ взяв під особистий контроль питання його фінансового утримання. Був оголошений збір пожертв серед духовенства на потреби майбутньої семінарії. Преосвященний першим подав приклад, виділивши частину власних коштів на утримання училища. До того ж він запропонував не лише священно- і церковнослужителям, але й представникам дворянства і купецтва присилати своїх синів на навчання. Значна частина з них прийняла пропозицію, про що свідчить поява кураторів для світських осіб [11, с. 282-283].

Першим настоятелем навчального закладу став Никифор (Феотокі), якого архієпископ дуже цінував за високий рівень освіти і моральності. Він

переселився до Росії на запрошення Євгенія (Булгаріса), з яким впродовж значного часу підтримував дружні стосунки. В духовній семінарії ці архіереї стали основоположниками грецької школи, досить відомої у Російській імперії. Її вихованцями були відомі елліністи: І. Мартинов, Огінський, Гнедич, Ю. Венелін, протоіерей П. Куницький та інші [4, с. 62-63].

Офіційне відкриття семінарії, на яке дав дозвіл Св. Синод, відбулося у 1779 р. уже за участі Никифора (Феотокі), який наслідував архієпископа на Полтавській кафедрі. Адміністративне управління єпархією з самого початку було для Євгенія (Булгаріса) скоріше тягарем, який відволікав від занять наукою. Про це свідчить короткий термін його перебування на чолі кафедри і особисте звернення до імператриці з проханням про звільнення. У 1781 р. він поселився в Херсоні, де відновив свою наукову діяльність. У цей час архієпископ розпочав роботу історико-релігійного спрямування. Найбільш вагоме місце посідає його праця «Историческое разыскание о времени крещения Российской Великой княгини Ольги». У

1785 р. вона разом із російським перекладом була видана О. Н. Мусінім-Пушкінім.

У 1787 р. на запрошення Катерини II Євгеній переїхав до Санкт-Петербурга, де завершив свою багаторічну працю – переклад Енеїди Вергілія, яку присвятив імператриці. У 1791 р. розкішне видання цього твору здійснила Академія Наук. Одночасно архієпископ продовжував роботу над дослідженням історії християнства. Переважну більшість його праць представляли переклади з латини. Однак із усіх творів Євгенія лише окремі перекладено російською [12, с. 80].

Таким чином, перший архієпископ Слов'янської і Херсонської єпархії Євгеній (Булгаріс) найбільш плідно реалізував свій потенціал у галузі науки і освіти. Його більше вабили наукові дослідження та перекладацька діяльність, ніж нецікава для нього адміністративна робота в єпархії. Основну увагу архієпископ зосередив на становленні духовної освіти. Його безпосередньою заслугою стало відкриття першої духовної семінарії в Полтаві, яка внаслідок подальших трансформацій була переведена до Катеринослава.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беднов В. А. Краткое историческое известие о Славенской епархии, ныне именуемой Екатеринославскою, ея архiereях и семинарии / Примечания В. Беднова // ЛЕУАК. – 1909. – Вып. 5. – С. 133–156.
2. Неводчиков Н. Евгений Булгарис, архиепископ Славенский и Херсонский / Священник Николай Неводчиков // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям (далі: Приб. к ХЕВ). – 1875. – № 7. – С. 227–235; № 11. – С. 362–376; № 12. – С. 385–417; № 13. – С. 425–442.
3. Скворцов В. Евгений Булгарис, первый Архиепископ Славянский и Херсонский / В. Скворцов // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1877. – № 22. – С. 961–996; № 24. – С. 1118–1136.
4. Стадницкий А. Гавриил Банулеско-Бодони, экзарх Молдо-Влахийский (108-1812 гг.) и митрополит Кишиневский (1813-1821 гг.) / А. Стадницкий. – Кишинев: тип. Э. Шлиомовича, 1894. – 374 с., LIV с.
5. Тригуб О. П. Історія Херсонської єпархії (1775-1918 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 (на правах рукопису) / О. П. Тригуб. – Миколаїв. 2000. – 242 с.
6. Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. / І. І. Лиман. – Запоріжжя : РА Тандем – У», 2004. – 488 с.
7. ПСЗРИ-I. – Т. XX. – С. 206–207.
8. Неводчиков Н. Евгений Булгарис, архиепископ Славенский и Херсонский / Священник Николай Неводчиков // Приб. к ХЕВ. – 1875. – № 7. – С. 227–235.
9. Неводчиков Н. Евгений Булгарис, архиепископ Славенский и Херсонский / Священник Николай Неводчиков // Приб. к ХЕВ. – 1875. – № 11. – С. 362–376.
10. Неводчиков Н. Евгений Булгарис, архиепископ Славенский и Херсонский / Священник Н. Неводчиков // Приб. к ХЕВ. – 1875. – № 12. – С. 385–417.
11. Никольский М. И. Столетие Екатеринославской епархии / М. И. Никольский // Екатеринославские епархиальные ведомости. Отдел неофициальный. – 1876. – № 18. – С. 273–288.
12. Діанова Н. М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.) : [монографія] / Н. М. Діанова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 319 с.

Рецензенти: д.і.н., проф. І. І. Лиман (Бердянський педагогічний університет);
д.і.н., проф. О. П. Тригуб (Чорноморський державний університет ім. Петра Могили).

© Діанова Н. М., 2014

Дата надходження статті до редколегії 27.06.2014 р.